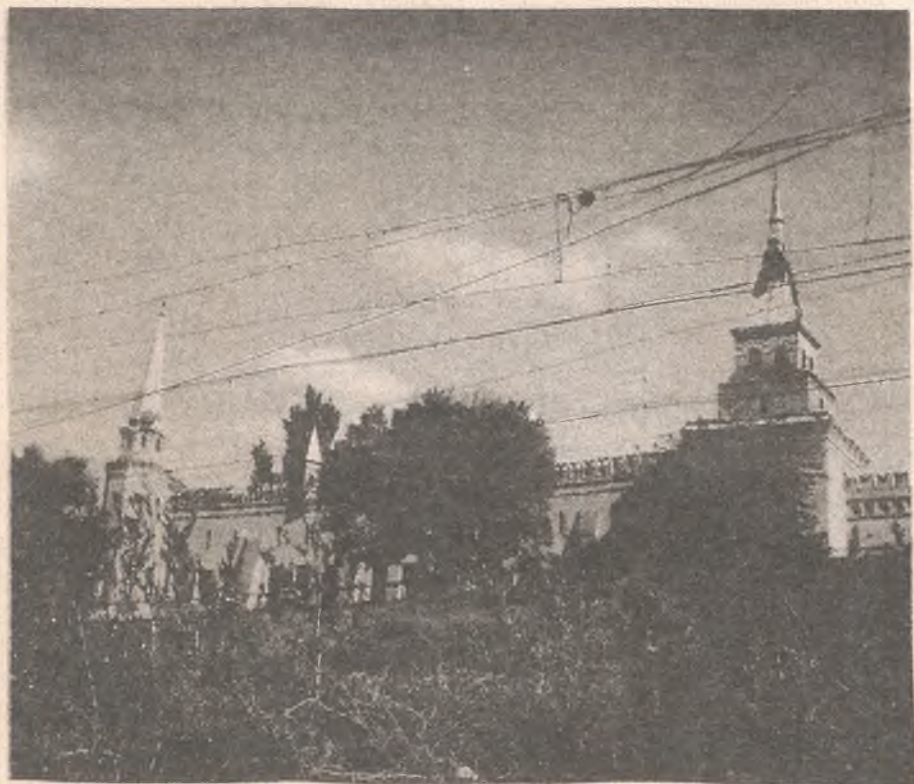

Бібліотека науково-краєзнавчого часопису
"ЗАПОРІЗЬКА СТАРОВИНА"

Нариси історії Південної України

Запоріжжя
1997

ББК 63.3 (4Укр)

Н - 28

Редактори: Семен ОРЛЯНСЬКИЙ,
доцент, кандидат історичних наук
Костянтин БАКУРОВ,
почесний член Всеукраїнської Спілки краєзнавців

До збірки увійшли матеріали доповідей та повідомлень учасників IV Регіональної наукової конференції "Історико - етнографічні дослідження Південної України" (м. Василівка, 18-20 жовтня 1996 р.), що висвітлюють питання історії українців Півдня.

Для істориків, викладачів вузів, студентів, усіх, хто цікавиться історією Півдня України.

Нариси історії Південної України

Запоріжжя, 1997. Поліграфічний центр "Х-ПРЕСС", 52 стор.

Комп'ютерний набір та верстка оригінал - макету - Костянтин Бакуров
технічне забезпечення - Олександр Світ
Виготовлено з оригінал - макету у поліграфічному центрі "Х-ПРЕСС",
330035, м. Запоріжжя, пр. Леніна, 145
Зам. N 158, наклад - 100 прим. Листопад 1997 року

Видання здійснене на замовлення Бакурова Костянтина Дмитровича
330000, м. Запоріжжя, міськпоштамт, а/с 1146

ІГНАТУША О.М., ТЄДЄЄВ О.С.

ПЕРЛИНА АРХІТЕКТУРИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ /за РЯДКАМИ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ/

Якщо ви хоч раз бачили цей замок - легкий, витончений, граціозний, то збагнете, чому його вважають перлиною архітектури. Це творіння високого злету людської фантазії та мистецтва. Замок, а вірніше те, що залишилося від нього - колишньої садиби генерала Юрія Попова, що у Василівці на Запоріжжі - сьогодні ще можна побачити. Відшукати дорогу до нього вам допоможе кожен мешканець районного центру.

Для нас - архівістів - досить цікава історія цього замку. Тож пропонуємо разом згадати її. Вона повчальна. За рядками архівних документів проглядається наше облежене ставлення до культури, пам'яток, історичної спадщини.

Замок споруджено наприкінці ХІХ ст. Його ансамбль увібрав у себе низку архітектурних стилів. Та можливо саме в цьому його привабливість і неповторність. Пречудові арки виконані за східними мотивами, башти і мур обрисами нагадують московський Кремль. Над будинком прислуги - зубчате

мереживо даху, виконаного в європейських середньовічних традиціях. Двоповерхові будівлі обрамлені баштами та мурованими стінами, а подекуди - ажурною огорожею. Все це помічаємо, оглядаючи рештки замку, дивлячись на його фотографії, уявляємо, слухаючи спогади, читаючи документи.

Вже 1905 року його господар обладнає садибу електричним освітленням. У зв'язку з цим знадобилася копія плану замку. Саме вона збереглася до- сьогодні разом з проектною документацією, необхідною тоді управляючому маєтком Василю Перовському /доречі - брату відомої російської революціонерки-терористки Софії Перовської / для одержання дозволу на проведення електроосвітлення.

Та прийшла революція 1917 р. Замок залишився без господаря. А проблема його освітлення потемніла перед необхідністю електрозабезпечення бронепоезда № 41 військ Червоної армії РСФРР. Спочатку динамомашина, а потім і інше електрообладнання замку зацікавили командира згаданого бронепоезда.

Вже на початку 1918 р. волосна Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів оголосила про конфіскацію маєтку: будівель, земель, реманенту.

В 1918 р. за часів Гетьманщини, з огляду на добру матеріально-технічну базу та різнопрофільність господарства Ю. Попова, місцеве земство спробувало обладнати в маєтку господарчо-агрономічний центр.

Калейдоскопічні зміни політичних режимів не дозволяли втілювати подібні проекти в життя. Лише наприкінці громадянської війни повітвиконком звернувся до ідеї створення у маєтку ремонтної майстерні, а в лютому 1921 р. комісія волземвідділу дійшла висновку, що "за своїм обладнанням, як будівлями, так і мертвим інвентарем, цей маєток цілком підходить для відкриття в ньому сільськогосподарської школи, ремонтних майстерень, прокатних і злучних пунктів, крім того всілякі галузі сільського господарства тут цілковито можливо з успіхом розвинути". Та голод 1922 року вніс до цих планів свої корективи. У замку було розміщено дітей, які постраждали від лиха. Обладнали дитячий будинок. А незабаром будівлі та навколишні півтори тисячі гектарів колишньої поміщицької землі було передано комуні "Незаможник". Не випадково. Адже комуні на той час вважалися еталоном господарювання.

Для замка це були жакливі часи. Часи його інтенсивного нищення. Поглянемо на документи. Змучені страхіттями братовбивчої війни, голодні, холодні, здичавілі люди розкрадали, розтягували усе, а надто колишні панські маєтки та їх власність. Як свідчить один із тасмних листів Запорізького губвиконкому за 1922 рік, такі маєтки інколи цілковито зносилися з лиця землі. Причому представники місцевої адміністрації докладали до цього власних зусиль. У даному випадку помічаємо: частина меблів та кімнатної обстановки із замку Попова була взята додому, так би мовити, "на зберігання"

інструктором 6-ї дільниці земельного відділу Василівського волвиконкому: казан, ваги, бочки для води, лопата, кочерга; дошки, що зберігалися в колишньому маєтку, витребувала Василівська заготконтора; столярний верстак забрав "у тимчасове користування" місцевий бондар; дві балки із хліва виявилися конче потрібними червоноармійцям, що служили при штабі 9-ї кавалерійської дивізії, розквартированої тут же. Прикладів таких, мабуть було значно більше. Як переконують результати обстеження замку комісією земельного відділу Мелітопольського повітвиконкому, вже в 1921 році замок та всі його чотири флігелі вимагали "величезного ремонту".

Справу довершило господарювання комуни. Про це промовисто свідчать рядки з "Педагогічної поеми" А.С. Макаренка. Свого часу за погодженням Наркомпросу замок Попова планувалося передати дитячий колонії, яку він очолював. А тому наприкінці 1925 р. Макаренко приїздив до Василівки, щоб оглянути приміщення для майбутнього помешкання колонії. Проте, через фінансові труднощі, справа не зрушила з місця. Вже тоді необхідні були надто великі кошти, щоб відновити пошкоджене та пристосувати приміщення для нових потреб. Як дізнаємося з доповідної записки за 1926р., адресованої в президію Василівського райвиконкому, на місці маєтку Попова були вже будови, "зруйновані в такий мірі, що користування ними абсолютно неможливе, а якщо деякі з них і придатні для користування, то лише при величезних затратах на капітальний їх ремонт".

Бажання використати приміщення замку та навколишні угіддя для сільськогосподарської школи, технікуму, інституту почергово народжувалися та помиралі в головах партійно-державних керівників різних рангів аж до заступника голови Раднаркому Олександра Сербиченка включно. Робилося це чи то в польоті мрії, чи в пориві прагматичного ентузіазму (адже поряд зводився Дніпрогес і сільське господарство обводненого степу обіцяло піднятися на новий щабель). Як би то не було, та кожного разу ці проєкти та пориви спричиняли до того, що невластивий для замку-садиби статус - бути чим завгодно, окрім того, чим він є насправді - перетворювався з тимчасового на постійний. А технікум згодом таки був. Потім шаленіла над замком війна. Шматувала недоруйноване... Вже після неї в старих стінах знайшов притулок інтернат ...

Так замок сьогодні і стоїть. Чарує зір не до кінця розтраченою величчю та, водночас, спонукає до невеселих роздумів про наше буття, історію і культуру.

№ 1. Відношення Мелітопольської повітової земської управи Міністерству землеробства Української Держави з проханням виділити землю для влаштування показового агрономічного центру в колишньому маєтку поміщика Ю.В. Попова

серпень 1918 р.

Среди населения Мелитопольского уезда имеются попытки как можно лучше благоустроить свое сельское хозяйство и тем побольше извлечь из него пользы. Это легко сделать при наличии у земства, как можно большего количества показательных образцовых хозяйств - агрономических центров.

По мнению земской управы пунктами могут быть земли, отведенные из имений "Молочное", бывшее Николая Петровича Янцена, Рогачикская экономя великого князя Михаила Николаевича и имение Ю.В. Попова.

Вполне естественно, что у земской управы возникла мысль сохранить и в будущем за этими именьями тот культурный характер и то значение, которое они имели до сего времени для данных районов. Мелитопольская уездная управа просит Департамент земледелия уступить безвозмездно ему часть земли до 500 десятин из каждого вышеназванного имения в целях создания у них показательных хозяйств.

Председатель управы

Уездный агроном

Державний архів Запорізької області. Ф.Р-4175. - Оп.1. - Спр.1.
Арк.9-10. Копія (- далі - ДАЗО).

№ 2. Записка командира бронепоезда № 41
військ Червоної Армії до ревкому се-
ла Василівки про дозвіл на реквізицію
динамомашини із замку Ю.В. Попова

20 серпня 1920 р.

Прошу дать разрешение на право реквизиции динамомашины для нужд вверенного мне бронепоезда, имеющейся во дворе, что при с. Васильевке.

Командир
Военком*

ДАЗО. Ф.Р-3231. - Оп.1. - Спр.3. - Арк.33а. Оригінал. Сноска

№ 3. Відношення земельного відділу Василівського
волвиконкому до командира військової части-
ни, розміщеної у флігелі № 2 замку Ю.В. По-
пова, про недопущення розорення замку

8 лютого 1921 р.

До сведения земотдела дошло, что красноармейцы вверенной Вам части без всякого разрешения рубят посадки деревьев, находящиеся вокруг замка быв. Попова, что недопустимо, а так же снимают в замке двери и ставни для отопления помещений, в силу чего земотдел просит предупредить тов. красноармейцев не производить самочинных порубок и разорений помещений, находящихся во дворе замка, в противном случае будет донесено земотделу.

Зав. отделом Евтушенко

ДАЗО. Ф.Р-346. - Оп.2. - Спр.22. - Арк.13-13зв. Засвідчена копія.

№ 4. Витяг із додатку до акту обстеження мастку колишнього поміщика Ю.В. Попова комісією земельного відділу Мелітопольського повітвиконкому

12 лютого 1921 р.

№№ п/п	Наименование построек	Материалы			Размер	Примечание
		стен	крыш	полов		
11	Замок	кир	железо	дерев. паркет	40 комн.	Требуется огромного ремонта
12	Флигель № 1	кир	железо	паркет дерев.	6 комн.	Требуется огромного ремонта
13	Флигель № 2	кир	железо	то же	5 комн.	Требуется огромного ремонта
14	Флигель № 3	кир	железо	-	12 комн.	Требуется огромного ремонта
15	Флигель № 4	кир	железо	дер.	4 комн.	Требуется ремонта

ДАЗО, Ф. Р-346.-Оп.2-Спр.22-Арк.16. Оригінал.

№ 5. З постанови комісії Запорізького окружного комітету КП /б/ У по обстеженню комуни "Незаможник", розміщеної в василівському замку Ю.В. Попова

листопад 1925 р.

2. Считаєм, що коммуне... необхідно оставить Васильевское хозяйство и перейти в Юрковку, где и реорганизоваться так, как пожелает большинство ...
4. Возбудить ходатайство перед ГПУ в том, чтобы коммуне было зачтено в счет долга 6000 руб. затраченные на ремонт построек ...
5. Ввиду наличия в коммуне беспризорных детей, содержать которых коммуне чрезвычайно трудно, комиссия считает необходимым перевод их в детдома на содержание государства ...

КОМИССИЯ

ДАЗО - ПА-1. - Оп.1- Спр.261. - Арк.260.

№ 6. Із книги А.С. Макаренка "Педагогічна поема" про враження від огляду замка Ю.В. Попова у с. Василівці Запорізької округи

кінець листопада 1925 р.

На краю славетного Великого луку, здається, на тому самому місці, де стояла хата Тараса Бульби, в куті між Дніпром та Кара-Чекраком, несподівано в степу розляглися довгі горби. Між ними Кара-Чекрак прямо стрілкою біжить до Дніпра, навіть і на річку не схоже - канал, а на високому березі його - диво. Високі зубчасті мури, за мурами палаци, гостроверхі й круглі покрівлі, переплутані в казковій сваволі. На деяких баштах ще й флюгери метлялись, але вікна дивились чорними, порожніми проваллями, і це гостро суперечило живій примхливості мавританської чи арабської фантазії.

Увійшли в перший палац. Нічого в ньому вже не було, крім протягів, які тхнули вапном, та у вестибюлі на купі сміття лежала гіпсова Венера Мілоська не тільки без рук, але й без ніг. В інших палацах, таких же високих і гарних, теж дуже ще тхне революцією. Досвідченим оком відбудовника я прикидав, скільки коштує ремонт. Власне кажучи, нічого страшного й не було: вікна, двері, полагодити паркет, штукатурка, Мілоську можна було і не відновлювати; сходи, стелі, печі були цілі.

На чорному дворі господарювала комуна і господарювала препогано. В довжелезній стайні було повнісінько гною, і в купах гною, давно без підстилки, не прибрані, стояли де-не-де класичні шапи з вигнутими гостряками кісток, з брудними задами, багато шолудивих. Величезний

свинарник весь наскрізь світився дірками, свиней було мало, і свині були погані. На замерзлих грудках подвір'я стояли й лежали безпритульні вози, колеса, окремі частини, і все це було вкрите, наче лаком, диким, запаморочливим безлюддям.

Макаренко А.С. Педагогічна поема. - К., 1973. - С. 308-309.

№ 7. Витяг з інформації заступника Голови
Ради Народних Комісарів УСРР О.К.
Сербиченка про його враження після
відвідання замку Ю.В. Попова

не пізніше 20 червня 1929 р.

Щодо помешкання, на яке Ви зараз асигнували 100 тисяч карбованців і ло якого гадаєте перевести сільськогосподарську школу. Мені здається, що це помешкання для сільськогосподарської школи занадто велике й занадто гарне. На мою думку, ви туди можете перевести Ваш технікум, і з цього буде велика користь.

Що торкається перспектив, про які мені казав т. Онищенко відносно взяття курсу на утворення сільськогосподарського інституту, то я гадаю, що про це рано ще говорити, а поки що треба в гарні умови поставити технікум - надати добре помешкання, обладнання, утворення необхідних кабінетів і т. інш. гадаю, що НКЗем буде Вас у цій справі підтримувати.

ДАЗО. Ф.Р.-785. - Оп.1. - Спр.1025. - Арк.4. Засвідчена копія.

№ 8. Витяг із повідомлення Запорізького
окрвиконкому Народного комісарі-
ату освіти про прийняте рішення за-
кріпити будівлі колишнього мастку
Ю.В. Попова за сільськогосподарсь-
ким інститутом у м. Запоріжжі

16 березня 1929 р.

На Ваше відношення № 408/є дня 4/III-1929 року повідомляємо, що Запорізький округовий виконавчий комітет найшов доцільнішим відкрити на початку 1929/30 навчального року сільгоспінститут не в селі Васиївці Запорізької округи, а в м. Запоріжжі, закріпивши за інститутом будинок, який займає зараз радпартшкола /будинок колишньої комерційної школи /. Будинок радпартшколи після проведення невеликого ремонту цілковито забезпечив би потребу інституту в шкільних приміщеннях.

Для організації виробничої бази інституту ОВК закріплює за ним 1200 гектарів землі в с. Василівці, разом з будівлями, що належали колишньому маєтку Попова та 8,00 гектарів біля м. Запоріжжя, разом з фермою колишнього сільськогосподарського індустріального технікуму.

Голова Запорізького ОВК Мар'янов

Секретар Кохацький

ДАЗО. Ф.Р.-785. - Оп.1. - Спр.1267. - Арк.5. Засвідчена копія.